

ANNA PACHOWICZ

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Tarnów

OPIEKA DUSZPASTERSKA NAD POLAKAMI WE FRANCJI W LATACH 1939–1944

Słowa kluczowe: Francja, emigracja polska we Francji w latach 1939–1944, opieka duszpasterska, Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji, PCK

1. Wprowadzenie. 2. Od PCK do Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji. 3. Centrala Duszpasterstwa Polskiego. 4. Komitet Pomocy dla Potrzebujących Polaków „Caritas”. 5. Umowy z francuskimi organizacjami społecznymi. 6. Podsumowanie

1. WPROWADZENIE

Na przestrzeni dziejów Polacy niejednokrotnie emigrowali do Francji. Emigracja ta miała różny charakter: polityczny po klęsce powstania listopadowego, czy też gospodarczy w pierwszej połowie XX w.

Niezależnie od czasu emigracji oraz jej charakteru Polacy przebywający we Francji zwracali uwagę na kwestie religijne, starali się, aby w skupiskach, które zamieszkiwali była osoba duchowna¹.

Na początku XX w. ta niezwykle ważna dla Polaków sprawa nie była poruszana w polsko-francuskich konwencjach² precyzujących szczegóły migracji. Problem ten rozwiązano dzięki zaangażowaniu samych zainteresowanych, głównie Polaków pracujących wcześniej w Westfalii³, którzy zwracali się w tej sprawie do prymasa Polski

---

¹ N. Jerzak, *Rola i zadania kościoła wobec emigrantów. Odpowiedzialność za obchodzenie się z emigrantami w Kościele*, *Perspectiva Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 12 (2013), 2 (23), 65.

² P. Kraszewski, *Zagadnienie polsko-francuskiej konwencji z 19 IX 1939 roku*, w: *Problemy dziejów Polonii*, red. M.M. Drozdowski, Warszawa 1979, 145–154; *19 luty 1921, Paryż, Polsko-francuska umowa polityczna*, w: *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, t. 2, red. L. Gelberg, Warszawa 1958, passim; W. Skóra, *Z dziejów duszpasterstwa polskiego we Francji (w ocenie służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej)*, w: *Z dziejów chrześcijaństwa. Studia, szkice i materiały*, t. 1, red. P. Kurlenda i M. Wołos, Poznań 2007, 127–140.

³ R. Dzwonkowski, *Geneza i rola przywódczej grupy społecznej w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1920–1945)*, *Przegląd Polonijny* 5 (1979), z. 3, 69–82.

Edmunda Dalbora⁴, a potem do Augusta Hlonda⁵ oraz do rektora Polskiej Misji Katolickiej⁶. Struktura polskiego duszpasterstwa, jaka wówczas powstała, obejmowała te terytoria, na których podejmowała pracę społeczność polska.

Głównym celem artykułu jest ukazanie różnych aspektów opieki duszpasterskiej nad obywatelami polskimi (cywilnymi oraz wojskowymi) w miejscach, w których przebywali Polacy na terytorium Francji, czyli m.in. w schroniskach polskich, kompaniach pracy, szpitalach w okresie funkcjonowania Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji w latach 1941–1944⁷.

2. OD PCK DO TOWARZYSTWA OPIEKI NAD POLAKAMI WE FRANCJI

Po rozpoczęciu II wojny światowej zapewnieniem podstawowej opieki Polakom przybywającym na terytorium Francji zajmował się Polski Czerwony Krzyż. Organizacja ta ustaliła różne formy pomocy w zależności od miejsca przebywania poszczególnych osób: w schroniskach, w obozach – schroniskach (*camps d'hebergement*), w obozach karnych oraz nad zdemobilizowanymi żołnierzami, byliymi kombatantami (jeńcami wojennymi⁸).

PCK po kapitulacji Francji starał się nadal pomagać Polakom. Jednak strona francuska planowała likwidację tej organizacji, o czym wcześniej nieoficjalnie poinformowała stronę polską.

Władze polskie były przekonane o konieczności kontynuowania akcji pomocy. 12 czerwca 1941 r. w Vichy odbyło się pierwsze zebranie organizacji – Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji, które miało zastąpić PCK⁹. Zebraniu przewodniczył Feliks Chiczewski. W trakcie spotkania uchwalono statut nowej organizacji, wybrano Zarząd (w składzie: prezes Zygmunt Lubicz-Zaleski, członkowie Zarządu: Józef Jakubowski i Witold Obrębski – władze francuskie sprzeciwiły się udziałowi w Zarządzie TOPF Witolda Obrębskiego z powodu zajmowanego przez niego stanowiska prezesa Komisji Rewizyjnej PCK, dlatego też ustąpił 27 lipca 1941 r.)

⁴ K. Śmigiel, *Edmund kardynał Dalbor*, w: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002, 335–340; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce: słownik biograficzny*, Warszawa 2002, 45; K.R. Prokop, *Polscy kardynałowie*, Kraków 2001, 215–225.

⁵ K. Śmigiel, *August kardynał Hlond*, w: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań 2002, 340–347; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce: słownik biograficzny...*, dz.cyt., 80; J. Konieczny, *Pochodzenie i dzieciństwo Sługi Bożego kard. Artura Hlonda*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 33 (2000), 356–365; K.R. Prokop, dz.cyt., 237–250.

⁶ R. Dzwonkowski, *Geneza i rola przywódczej grupy...*, art.cyt., 76–77.

⁷ R. Dzwonkowski, *Organizacja i struktura polskiej opieki religijnej we Francji a rozmieszczenie polonii francuskiej*, w: *Problemy rozmieszczenia ludności polskiego pochodzenia we Francji. Materiały z konferencji naukowej*, red. T. Marszał, B. Pasikowska, L. Straszewicz, Łódź 1985, 90–111; M. Kłakus, *Powstanie i działalność Związku Polskich Księży we Francji*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 43 (2010), nr 1, 115–123.

⁸ Więcej informacji na ten temat: A. Pachowicz, *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944*, Toruń 2013, passim.

⁹ J. Klecha, *Najstarsza w świecie. Polska Misja Katolicka we Francji 1836–2006*, Paryż 2006, 165.

i skład Walnego Zgromadzenia TOPF (w którym zasiadali tzw. członkowie założyciele Józef Baraniecki, Feliks Chiczewski, Józef Jakubowski, Stanisław Jurkiewicz, Piotr Kalinowski, Waław Kościałkowski, Józef Kożuchowski).

Obydwie organizacje PCK i TOPF starały się dostosować zakres pomocy do sytuacji, w jakiej znaleźli się uchodźcy. Formy wsparcia wypracowane przez PCK, przejęło TOPF, które zajmowało się m.in. sprawami zasiłków dla Polaków, organizacji schronisk oraz służby zdrowia, edukacji młodzieży, szerzeniem kultury i oświaty; a także poszukiwaniem osób zaginionych.

3. CENTRALA DUSZPASTERSTWA POLSKIEGO

PCK zapewniał również opiekę duszpasterską w nieokupowanej Francji¹⁰. Prowadziła ją powołana w październiku 1940 r. Centrala Duszpasterstwa Polskiego¹¹. Z polecenia kardynała A. Hlonda kierownictwo nad Centralą powierzono dziekanowi wschodniej Francji, duszpasterzowi polonijnemu, kanonikowi Wojciechowi Rogaczewskiemu, który we Francji przebywał od lat dwudziestych¹². Głównym zadaniem Centrali było zorganizowanie opieki duszpasterskiej polskim emigrantom we Francji¹³. Ksiądz W. Rogaczewski sporządził listę ośrodków, w których przebywali Polacy z wyszczególnieniem, w jakich miejscach i w jakim charakterze

¹⁰ Tamże, s. 41.

¹¹ R. Dzwonkowski, *Organizacja i struktura...*, art.cyt., 90–111; M. Kłakus, art.cyt., 115–123.

¹² Kardynał A. Hlond skierował go w 1927 r. najpierw w do miejscowości Briey, a w 1930 r. do Metz, gdzie pełnił funkcję dziekana na obszarze wschodniej Francji. Aktywnie włączył się w działalność społeczno-narodową, pracował w Radzie Polskiej Misji Katolickiej, założył VIII Okręg Zjednoczenia Towarzystw Katolickich, wspierał materialnie polską Szkołę Gospodarstwa Domowego w St. Ludan, prowadzoną przez siostry zakonne, pomagał polskiej młodzieży akademickiej studiującej w Nancy i Strasburgu, opiekował się emigrantami (bronił przed wyższym niektórymi farmerów), uczęszczał w pracach towarzystwa Les Amis de la Pologne (za tę działalność bp Stanisław Wojciech Okoniewski mianował go kanonikiem honorowym chełmińskim, a rząd polski przyznał mu Złoty Krzyż Zasługi). Ksiądz Rogaczewski 16 sierpnia 1940 r. został wysiedlony z Metz. Biblioteka Polska w Paryżu (dalej: BPP), Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego (dalej: AMB) sygn. tym. 8, *Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą*, k. 32 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu); BPP, Archiwum Konsulatu RP w Tuluzie (dalej: AKRPT) sygn. tym. 47, *Duszpasterstwo. Pismo kierownika Centrali Duszpasterstwa Polskiego Francji nieokupowanej ks. Wojciecha Rogaczewskiego do Biura Polskiego w Tuluzie z dnia 14 I 1941*, (teka niepaginowana); J. Szews, *Wojciech Rogaczewski*, w: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, t. 31/3, z. 130, 386–387; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983, 269; S. Strumph-Wojtkiewicz, *Gra wojenna*, Warszawa 1969, 387; S. Gierszewski, *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk 1997, 73–75; R. Dzwonkowski, *Polska opieka religijna we Francji 1909–1939*, Poznań 1988, 290; T. Wyrwa, *Prymas Hlond we Francji w latach 1940–1944*, w: T. Wyrwa, *Krytyczne eseje z historii Polski XX wieku*, Warszawa–Kraków 2000 (dalej: KEHP), 279–288; T. Wyrwa, *Watykan a rząd polski w Angers*, w: KEHP, 269–278; J. Ponty, *La Mission catholique polonaise en France du XIXe au XXIe siecle*, Cahiers de la Mediterranee 2009, nr 78, 81; Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Prezydium Rady Ministrów, Kancelaria sygn. 6, *Sprawozdanie Zarządu PCK w Vichy do Zarządu Głównego PCK w Londynie (28 X 1940)*, 97–106.

¹³ A. Pachowicz, dz.cyt., 60; J. Szews, dz.cyt., 387.

pracują¹⁴. Ustalił również z ordynariuszami francuskimi kwestie lokalizacji i jurysdykcji polskich duchownych oraz kształcenia polskich kleryków w lokalnych seminariach i uniwersytetach¹⁵.

We wrześniu 1941 r. ks. W. Rogaczewski powołał Referat Oświaty Religijnej, będący Wydziałem Centrali Duszpasterstwa Polskiego. Andrzej Ruszkowski inspektor TOPF i działacz Akcji Katolickiej kierował referatem, a asystentem został ks. dr J. Łuczak. Zadaniem Referatu Oświaty Religijnej była „walka o katolickie oblicze polskiego uchodźstwa na terenie Francji nieokupowanej”¹⁶, czyli w schroniskach, obozach, wśród starej emigracji, a ponadto wydawanie miesięcznika „Biuletyn Katolicki”, który był organem Stowarzyszenia Akcji Katolickiej.

Ksiądz W. Rogaczewski pomagał przemieszczać się Polakom z okupowanej Lotaryngii na południe Francji, potem do Hiszpanii i Anglii, współpracował także z francuskim ruchem oporu. Po zajęciu przez wojska niemieckie południowej części Francji został aresztowany 8 maja 1943 r., w trakcie aresztowania postrzelono go. Po wyleczeniu był więziony i torturowany w Mont-Luc, następnie w obozach przejściowych Fresnes i Compiègne, a od 29 stycznia 1944 r. przebywał w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie, nr obozowy 43506; zmarł w obozie 16 marca 1944 r.¹⁷

PCK, a potem TOPF, aktywnie współpracowało z Centralą Duszpasterstwa Polskiego, pokrywało koszty utrzymania 26 kapelanów przydzielonych do różnych schronisk i obozów wojskowych. Kapelani, którzy zamieszkiwali w tych placówkach, zapewniali nie tylko opiekę religijną, czy też naukę religii wśród dzieci¹⁸, ale również przyczyniali się do podniesienia poziomu moralnego życia w schroniskach¹⁹.

PCK starał się objąć opieką Polaków z okupowanej północnej i wschodniej części Francji, mimo że nie miał możliwości zorganizowania tej grupie bezpośredniej opieki²⁰. Na tych terenach przebywała tzw. stara emigracja (grupa Polaków przybyła do Francji przed rozpoczęciem II wojny światowej)²¹ oraz część

¹⁴ B. Panek, *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, z. XVII, cz. 1–2: *Księża polscy w duszpasterstwie na terenie Francji południowej 1940–1945*, Paryż 1995, 20.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ A. Pachowicz, dz.cyt., 60.

¹⁸ W. Pawlak, *Duchowieństwo polskie a szkolnictwo polonijne we Francji w okresie międzywojennym*, *Studia Polonijne* 7 (1983), 208.

¹⁹ BPP, AMB sygn. tym. 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą, k. 32 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu); R. Dzwonkowski, *Przywódca grupa społeczna w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji 1920–1980*, *Studia Polonijne* 5 (1982), 71–72; R. Dzwonkowski, *Polonijne placówki duszpasterskie a integracja (na przykładzie Francji)*, *Studia Polonijne* 6 (1983), 165–179; R. Dzwonkowski, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922–1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, *Studia Polonijne* 1 (1976), 27–83; R. Dzwonkowski, *Konflikty lokalne w dziedzinie polskiej opieki religijnej we Francji w latach 1919–1939*, *Przegląd Polonijny* 11 (1985) z. 3 (37), 33–41; R. Dzwonkowski, *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*, *Studia Polonijne* 3 (1979), 331–337; R. Dzwonkowski, *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*, *Duszpasterz Polski Zagranicą* (Rzym) 25 (1974), nr 2, 156–163; A. Pachowicz, dz.cyt., 61.

²⁰ BPP, AMB sygn. tym. 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą, k. 33 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

²¹ BPP, Nauka, praca zawodowa i działalność Włodzimierza Kaczorowskiego sygn. tym. 2,

uchodźców wojennych, którym nie udało się opuścić tych terenów i przedostać do strefy nieokupowanej²².

4. KOMITET POMOCY DLA POTRZEBUJĄCYCH POLAKÓW „CARITAS”

Polską organizacją funkcjonującą na terenie Paryża był założony 10 lipca 1940 r., Komitet Pomocy dla Potrzebujących Polaków „Caritas” na czele z przewodniczącym ks. rektorem dr. Franciszkiem Cegiełką²³, potem z ks. dr. Czesławem Wędziochem²⁴. W jego skład wchodził ponadto: W. Kaczorowski, S. Konarski, K. Wierzejski. Komitet pomagał przedostać się na południe m.in. żołnierzom uciekającym z obozów, z terenów okupowanej Francji, zapewniał tymczasowe – kilkudniowe utrzymanie w schroniskach Komitetu w Paryżu i niewielką zapomogę pieniężną na przejście do strefy rządów Vichy.

Komitet prowadził także kuchnie²⁵, które wydawały kilkaset posiłków dziennie. Dla wielu Polaków był to jedyny posiłek w ciągu dnia. Kuchnie wydawały posiłki „bez żadnych formalności, nikt nie był legitymowany, dla zarządu i obsługi wystarczyło jedynie, że potrzebujący po polsku o posiłek poprosił”²⁶, niejednokrotnie zdarzało się, że z posiłków korzystali również żołnierze francuscy.

Komitet, oprócz prowadzenia kuchni, zaopatrywał również biednych, chorych, wysiedlonych i uwięzionych rodaków w odzież, wypłacał im także niewielkie zasiłki. Decyzję o ich przydzieleniu podejmował Komitet w pełnym składzie, jego członkowie zbierali się raz na tydzień w siedzibie Polskiej Misji Katolickiej²⁷.

Poufne pismo Komitetu Polskiego na teren Francji okupowanej do Ambasady RP we Francji z 15–16 VIII 1940 r., k. 1 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu): J. Gruszyński, *Spoleczność polska we Francji w latach 1918–1978: problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981, 40–43, 63–67; G. Noiriel, *L’histoire de l’immigration en France. Note sur un enjeu*, Actes de la Recherche en Sciences Sociales 1984, vol. 54, 72–76; J.R. Genty, *Les étrangers dans la région du nord. Repères pour une histoire régionale de l’immigration dans le Nord-Pas-de-Calais (1850–1970)*, Paris 2009, passim; H. Dudzinski, *Les Polonais du Nord. Histoire d’une intégration*, Lille 2004, passim; *Emigracja polska we Francji*, w: *Wojskowy i konspiracyjny wysiłek Polski 1939–1945*, Wydawnictwo Wydziału Kulturalno-Oświatowego Polskiej Wojskowej Misji Likwidacyjnej we Francji, 1946 (dalej: WKWP), 9–13.

²² *Emigracja polska w czasie wojny (1939–1944)*, Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji, Lyon 1945, 44–45.

²³ K.A. Nowak, *Franciszek Cegiełka*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IX: A–Z, red. J. Mandziuk, Warszawa 2006, 138–140; J. Klecha, dz.cyt., 157–169.

²⁴ *Caritas przy Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu*, Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji, Lyon 1945, 84–85; R. Dzwonkowski, *Polska opieka religijna...*, dz.cyt., 254; B. Koziełło-Poklewski, W. Wrzesiński, *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919–1939*, Olsztyn 1990, 65; R. Dzwonkowski, *Stan badań nad religijnością polskich skupisk emigracyjnych we Francji*, *Studia Polonijne* 4 (1981), 177–185.

²⁵ Jedna z nich znajdowała się w Domu Polskim przy ulicy Crillon.

²⁶ *Caritas przy Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu...*, dz.cyt., 85.

²⁷ Tamże.

16 października 1940 r. ks. F. Cegiełka został aresztowany i osadzony w paryskim więzieniu Santé, potem przebywał w Trèves, Hanovre, Berlinie, Plauen, Lipsku, a 29 listopada 1940 r. deportowano go do obozu w Dachau²⁸. Ze względu na kontrolę ze strony niemieckiej PCK nie mógł utrzymywać oficjalnych kontaktów z „Caritas”. Podszywając się pod PCK, władze niemieckie przystąpiły do organizacji opieki kierowanej przez Guines de Bonières, jednak współpraca nie przyniosła rezultatów oczekiwanych przez okupanta²⁹.

Po aresztowaniu ks. F. Cegiełki oraz wielu jego współpracowników: Włodzimierza Kaczorowskiego³⁰, Szymona Konarskiego³¹, Romualda Rosinkiewicza³², skład Komitetu musiał ulec parokrotnym zmianom. Księdza F. Cegiełkę³³ zastąpił nowy rektor ks. C. Wędzioch³⁴ oraz mgr Zygmunt Lissowski. Siedem miesięcy po założeniu Komitetu 10 lutego 1941 r. zakończył swoją działalność, ponieważ wszystkich jego członków aresztowało gestapo. Osobą, której udało się uniknąć aresztowania, był inżynier Witold Kazimierz Wierzejski, na początku października 1940 r. wyjechał bowiem na południe Francji, aby przeprowadzić tam prace związane z organizacją inżynierów i techników polskich na obczyźnie, a przede wszystkim aby przedstawić kardynałowi A. Hlondowi wszelkie sprawy i potrzeby „Caritasu”, głównie prosić o środki finansowe³⁵.

5. UMOWY Z FRANCUSKIMI ORGANIZACJAMI SPOŁECZNYMI

Po aresztowaniach PCK nie mógł już pomagać Polakom na dotychczasowych zasadach. Władze PCK postanowiły zwrócić się bezpośrednio do władz francuskich. Rozmów podjęła się osoba znana tamtejszym organizacjom społecznym, obywatelka francuska, Anna de Gontaut-Biron³⁶. W wyniku tych pertraktacji zostały zawarte umowy między PCK a Francuskim Czerwonym Krzyżem oraz Wydziałem Opie-

---

²⁸ Tamże, 86; R. Nir, *Szkice z dziejów Polonii*, Orchard Lake 1990, passim; *Cegiełka Franciszek Antoni*, w: *Les Polonais en France: dictionnaire biographique*, vol. 1, red. A. et Z. Judycki, Paris 1996, 184–185; J. Ponty, dz.cyt., 80; S. Tylus, *Leksykon polskich pallotynów (1915–2012)*, Ząbki 2013, 91–99.

²⁹ A. Pachowicz, dz.cyt., 61.

³⁰ Aresztowany 10 XI 1941 r., osadzony w Santé, zwolniony 31 V 1941; powtórnie aresztowany 14 II 1944 r., zmarł wskutek tortur stosowanych przez gestapo, nie wydał nikogo.

³¹ Szymon Konarski pozbawiony wolności wraz z ks. F. Cegiełką, skierowany do Santé, zwolniony 23 II 1940 r., ponownie osadzony 10 XI 1941 r., zwolniony 31 V 1941 r.

³² Romuald Rosinkiewicz zatrzymany 10 XI 1941 r., osadzony w Santé, zwolniony 31 V 1941 r. zmarł latem 1942 r. w wyniku wyczerpania.

³³ Ksiądz rektor Czesław Wędzioch i mgr Zygmunt Lissowski zostali ujęci 10 XI 1941 r., zwolnieni 31 V 1941 r. BPP, AMB sygn. tym. 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą, k. 33 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu); *Caritas przy Polskiej Misji Katolickiej...*, dz.cyt. 86; S. Konarski, *Cztery lata w okupowanym Paryżu, 14 VI 1940–25 VIII 1944*, Paryż 1963, passim.

³⁴ *Caritas przy Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu...*, dz.cyt., 85.

³⁵ Tamże, 86.

³⁶ M.in. mogła przemieszczać się do Paryża.

ki Społecznej dla Obcokrajowców (Service Social d'Aide aux Emigrants – SSAE)³⁷, które ustalały szczegóły odnoszące się do formy i zakresu pomocy Polakom ze strefy okupowanej (wszelkie koszty pokrywał PCK). Gotowość i zaangażowanie w tę pracę wykazała SSAE, z wiceprezesem Lucie Chevalley³⁸, która niejednokrotnie narażała się osobiście, kierując tymi działaniami³⁹.

Wszystkim kapelanom za wykonywaną posługę przysługiwało uposażenie. Ustalono również, że będą oni otrzymywali zwrot kosztów podróży związanej z wykonywaniem obowiązków duszpasterskich w okręgu właściwej Delegatury, na wyraźne zlecenie Delegatów lub za ich każdorazową aprobatą. Jeżeli podróż związana była z zarządzeniami Centrali Duszpasterstwa Polskiego (np. udział w zjeździe księży kapelanów) wydatki miała pokryć Centrala Duszpasterstwa Polskiego⁴⁰.

16 października 1941 r. odbyło się posiedzenie Komisji Likwidacyjnej PCK i Zarządu TOPF, w trakcie którego J. Jakubowski omówił sytuację finansową TOPF. Budżet TOPF wynosił 3 mln 700 tys. fr miesięcznie, od 1 stycznia 1942 r. kwota ta miała wzrosnąć do 5 mln fr. W ramach polityki budżetowej TOPF zaproponował zmniejszenie normalnej kwoty budżetu miesięcznego o 100 tys. fr i przyznanie tej sumy na wydatki pozabudżetowe, m.in. S. Zabielle, Centrali Duszpasterstwa Polskiego⁴¹.

Za współpracę z Centralą Duszpasterstwa Polskiego w TOPF byli odpowiedzialni inspektorzy: Tytus Komarnicki, Czesław Bobrowski, Andrzej Ruszkowski, a potem jeszcze Alfred Siebeneichen. Głównym ich zadaniem było prowadzenie inspekcji generalnych w terenie, a także wypełnianie konkretnych zadań, jak np. współpracy z Dyrekcją Schronisk Polskich przy Komisariacie Walki z Bezrobociem w zakresie tzw. *reclassement professionnel*; koordynacja opieki nad byłymi kombatanami, młodzieżą oraz internowanymi w obozach; kontrola gospodarki schronisk; pomocy prawnej⁴². Ostatecznie łącznością z Centralą Duszpasterstwa Polskiego zajmował się A. Ruszkowski⁴³.

Działalność Zarządu TOPF uporządkował regulamin wewnętrzny opublikowany na przełomie września i października 1942 r. w specjalnym okólniku, obowiązujący do 20 września 1943 r. Potem zastąpiono go regulaminem nieznacznie różniącym się od poprzedniego. Zgodnie z regulaminem opieka duszpasterska pod-

³⁷ H. Mengin, *Le service social d'aide aux émigrants*, Population nr 1, 1974, 174–176.

³⁸ A. Girard, J. Stoetzel, *Nouveaux documents sur l'immigration en France*, Population nr 1, 1954, 45–46.

³⁹ A. Pachowicz, dz.cyt., 62.

⁴⁰ BPP, Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego (dalej: PCK, SJJ) sygn. tym. 4, Protokoły posiedzeń organów Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji. Protokół posiedzenia Zarządu PCK w dniu 11 lipca 1941, k. 1–2 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

⁴¹ A. Pachowicz, dz.cyt., 75.

⁴² BPP, PCK, SJJ sygn. tym. 8, Pierwsze sprawozdanie z działalności TOPF (opracowano w związku z budżetem na I kwartał 1942 r.), k. 2 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu); A. Pachowicz, dz.cyt., 76.

⁴³ BPP, Papiery Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji z lat 1941–1942. Ze spuścizny Aleksandra Kawalkowskiego sygn. 1163, Pismo J. Jakubowskiego do Delegatów Okręgowych TOPF z 3 II 1942, k. 44; A. Pachowicz, dz.cyt., 93.

legała pod Dział Opieki Kulturalno-Oświatowej, który obejmował również szkolnictwo powszechne, średnie zawodowe, wyższe (sekretariat Patronatu nad Młodzieżą Akademicką), dokształcanie dorosłych tzw. *reclassement professionnel*, organizację życia wewnętrznego w schroniskach i zakładach; wspieranie zajmujących się nauką i sztuką (świetlice, czytelnie, biblioteki)⁴⁴.

Osoby duchowne – księża, kapelani z Centrali Duszpasterstwa i TOPF mogli przybywać do kompanii, byli także obecni w schroniskach⁴⁵. Kapelani docierali również do Polaków w strefie okupowanej, odwiedzali Polaków przebywających w więzieniach francuskich i obozach karnych⁴⁶, otaczali opieką duszpasterską przedstawiciele starej emigracji.

Wydział Opieki Społecznej dla Obcokrajowców (SSAE) otaczał Polaków pomocą materialną, zajął się także edukacją przybyłych dzieci oraz opieką duszpasterską. Czynił to poprzez Polską Misję Katolicką, z którą SSAE współpracował i pozostawał w ścisłym kontakcie. Zapewniali ją polscy duchowni oraz m.in. ks. Leon Maria Begin⁴⁷, Francuz, redemptorysta, który w Polsce mieszkał 36 lat, znał biegle język polski i zgodził się pracować wśród polskich emigrantów⁴⁸. Prowadził tzw. duszpasterstwo „objazdowe”⁴⁹ na życzenie nuncjatury oraz kardynała A. Hlonda, a także za zgodą prowincjała redemptorystów odwiedzał skupiska polskie, wygłaszał konferencje, spowiadał. Podróże te opłacała Stolica Apostolska. Dzięki jego zaangażowaniu wydrukowano Nowy Testament Pisma Świętego w języku polskim, który rozdawano emigrantom⁵⁰. Mimo że ks. L.M. Bégin nie pracował w strukturze Polskiej Misji Katolickiej, nawiązał kontakt z ks. Rogaczewskim oraz C. Wędziochem, a prowadząc działalność duszpasterską, poznawał sukcesywnie pracujących kapłanów⁵¹ na terenie nieokupowanej Francji. Jego posługa była niezwykle ważna, 9 grudnia 1941 r. nuncjatura wystawiła mu dokument kierowany do władz kościelnych, aby udzielały mu jurysdykcji „potrzebnej do pełnienia misji duszpaster-

---

⁴⁴ BPP, PCK, SJJ sygn. tym. 8, KZ TOPF z dnia 16 X 1942 r. Okólnik w sprawie regulaminu wewnętrznego Zarządu TOPF, k. 4; BPP, PCK, SJJ sygn. tym. 8, KZ TOPF z dni 1–16 XI 1942 r. Okólnik w sprawie Komisji Społecznych i Opiekunów Społecznych (assistants sociaux) w schroniskach SSE, k. 6 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu); A. Pachowicz, dz.cyt., 89.

⁴⁵ Tamże, 219.

⁴⁶ Tamże, 246; BPP, AMB sygn. tym. 8, *Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą. Okres III od września 1941 r. do 30 kwietnia 1944 r.*, k. 16–17 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

⁴⁷ Decyzję o zaangażowaniu ks. L. Bégina w pracę duszpasterską podjęto pod koniec 1940 r. lub 1941 r. Wtedy nuncjatura w Vichy uzyskała zgodę prowincjała z Lyonu na jego włączenie w tę działalność. Po spotkaniu z kardynałem A. Hlondem otrzymał odpowiednie dyrektywy i od Wielkiego Postu w 1941 r. rozpoczął pracę. Posługiwał się językiem polskim i francuskim, miał obywatelstwo francuskie, a to pomagało mu w rozwiązywaniu różnych spraw administracyjnych. M. Brudzisz, *Francuz – O. Leon Maria Bégin duszpasterzem Polaków we Francji*, Studia Polonijne 29 (2008), 153, 163.

⁴⁸ BPP, AMB sygn. tym. 8, *Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą. Okres III od września 1941 r. do 30 kwietnia 1944 r.*, k. 49 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

⁴⁹ M. Brudzisz, art.cyt., 162.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

skiej”⁵². Ksiądz L.M. Bégin już w okresie wakacji udał się do żeńskich zgromadzeń zakonnych urszulanek, szarytek, misjonek franciszkanek⁵³, gdzie głosił rekolekcje, konferencje, pogadanki ascetyczne.

Pomoc grupie ludności była możliwa tylko dzięki zaangażowaniu SSAE i środkom finansowym TOPF. Na organizację pomocy Wydział Kontroli Socjalnej Obcokrajowców (Service de Contrôle Sociale des Étrangers – SCSE) otrzymał od TOPF subwencję w wysokości 100 tys. fr. Polacy mogli przetrwać okres okupacji i doczekać momentu, kiedy pod koniec 1944 r. opiekę nad nimi obejmowały już polskie instytucje.

Warto również wspomnieć o opiece duszpasterskiej w Liceum Villard de Lans⁵⁴. TOPF finansowało tę placówkę, w której pracowało 20 nauczycieli, a duszpasterzem polskiego Liceum w Villard-de-Lans, kapelanem francuskiej Ecole de Roches i Sacré Coeur był ks. Bronisław Bozowski kapelan PCK⁵⁵. Urodził się 12 maja 1908 r. w Warszawie, w 1926 r. ukończył gimnazjum, święcenia kapłańskie przyjął w 1931 r., następnie by prefektem w Rabce i Kuźnicach. Pod koniec lat trzydziestych odbył podróż po Europie Zachodniej, odwiedził Niemcy, Austrię oraz Anglię. Natomiast do Francji przyjechał 18 sierpnia 1939 r.⁵⁶

Kapelani pobierali raz miesiącu wynagrodzenie od TOPF za pośrednictwem Centrali Duszpasterstwa Polskiego według stawek specjalnych⁵⁷.

6. PODSUMOWANIE

W trudnym okresie wojny opieka duszpasterska, jaką zostali otoczeni polscy emigranci przebywający na terytorium Francji, miała dla nich bardzo duże znaczenie. Pomagała przetrwać ten trudny okres, jednoczyła przebywających poza granicami kraju, dawała im nadzieję na zmianę sytuacji. Kapelani pracujący wśród społeczności polskiej otaczali opieką duszpasterską wszystkich Polaków, którzy takiej posługi chcieli i potrzebowali, a wielu z nich za tę działalność zostało aresztowanych i uwięzionych, niektórzy ponieśli śmierć.

---

⁵² Tamże.

⁵³ Kiedy ks. L.M. Bégin pracował w Tuchowie, około 120 dziewcząt wysłano do klasztorów we Francji, a zwłaszcza oblatki Serca Jezusowego, tamże, 163.

⁵⁴ J. Klecha, dz.cyt., passim.

⁵⁵ A. Pachowicz, dz.cyt., 301.

⁵⁶ Zmarł 14 II 1987 r. w Warszawie. B. Panek, *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, zeszyt XVII, część 1–2: *Księża polscy w duszpasterstwie na terenie Francji południowej 1940–1945...*, 47–48.

⁵⁷ A. Pachowicz, dz.cyt., 220.

BIBLIOGRAFIA

1. Archiwalia

Biblioteka Polska w Paryżu

- Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego, sygn. tym. 8.
Archiwum Konsulatu RP w Tuluzie, sygn. tym. 47.
Nauka, praca zawodowa i działalność Włodzimierza Kaczorowskiego, sygn. tym. 2.
Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego, sygn. tym. 4.
Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego, sygn. tym. 8.
Papiery Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji z lat 1941–1942. Ze spuścizny Aleksandra Kawalkowskiego, sygn. 1163.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie

- Prezydium Rady Ministrów, Kancelaria sygn. 6, *Sprawozdanie Zarządu PCK w Vichy do Zarządu Głównego PCK w Londynie (28 X 1940)*, 97–106.

2. Opracowania

- Caritas przy Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu*, *Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji*, Lyon: Wydawnictwo Tygodnika „Wolna Polska” 1945, 84–85.
- Brudzisz M., *Francuz – O. Leon Maria Bégin duszpasterzem Polaków we Francji*, *Studia Polonijne* 29 (2008), 153–178.
- Cegielka Franciszek Antoni*, w: *Les Polonais en France: dictionnaire biographique*, vol. 1, red. A. et Z. Judycki, Paris: Éditions Concorde 1996.
- Dudzinski H., *Les Polonais du Nord, Histoire d'une intégration*, Lille: La Voix Editions 2004.
- Dzwonkowski R., *Geneza i rola przywódczej grupy społecznej w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji (1920–1945)*, *Przegląd Polonijny* 5 (1979), z. 3, 69–82.
- Dzwonkowski R., *Konflikty lokalne w dziedzinie polskiej opieki religijnej we Francji w latach 1919–1939*, *Przegląd Polonijny* 11 (1985), z. 3 (37), 33–41.
- Dzwonkowski R., *Organizacja i struktura polskiej opieki religijnej we Francji a rozmieszczenie polonii francuskiej*, w: *Problemy rozmieszczenia ludności polskiego pochodzenia we Francji. Materiały z konferencji naukowej*, red. T. Marszał, B. Pasikowska, L. Straszewicz, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1985.
- Dzwonkowski R., *Polonijne placówki duszpasterskie a integracja (na przykładzie Francji)*, *Studia Polonijne* 6 (1983), 165–179.
- Dzwonkowski R., *Polska opieka religijna we Francji 1909–1939*, Poznań: Pallotinum 1988.
- Dzwonkowski R., *Przywódcza grupa społeczna w historii polskiej emigracji zarobkowej we Francji 1920–1980*, *Studia Polonijne* 5 (1982), 61–72.
- Dzwonkowski R., *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*, *Duszpasterz Polski Zagranicą* (Rzym) 25 (1974), nr 2, 156–163.
- Dzwonkowski R., *Specyfika religijna polskich parafii na północy Francji*, *Studia Polonijne* 3 (1979), 331–337.
- Dzwonkowski R., *Stan badań nad religijnością polskich skupisk emigracyjnych we Francji*, *Studia Polonijne* 4 (1981), 177–185.
- Dzwonkowski, *Przemiany polskiej parafii w północnej Francji (1922–1972). Studium historyczno-socjologiczne parafii w Oignies*, *Studia Polonijne* 1 (1976), 27–83.

- Emigracja polska w czasie wojny (1939–1944)*, „Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji”, Lyon: Wydawnictwo Tygodnika „Wolna Polska” 1945, 44–45.
- Emigracja polska we Francji*, w: *Wojskowy i konspiracyjny wysiłek Polski 1939–1945*, Wydawnictwo Wydziału Kulturalno-Oświatowego Polskiej Wojaskowej Misji Likwidacyjnej we Francji, 1946.
- Genty J.R., *Les étrangers dans la région du nord. Repères pour une histoire régionale de l’immigration dans le Nord-Pas-de-Calais (1850–1970)*, Paris: L’Hartmann 2009.
- Gierszewski S., *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe 1997.
- Girard A., Stoetzel J., *Nouveaux documents sur l’immigration en France*, Population nr 1, 1954, 43–50.
- Gruszyński J., *Spoleczność polska we Francji w latach 1918–1978: problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa: PWN 1981.
- Jerzak N., *Rola i zadania kościoła wobec emigrantów. Odpowiedzialność za obchodzenie się z emigrantami w Kościele*, Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne 12 (2013), 2 (23), 60–74.
- Klecha J., *Najstarsza w świecie. Polska Misja Katolicka we Francji 1836–2006*, Paryż: Polska Misja Katolicka we Francji 2006.
- Kłakus M., *Powstanie i działalność Związku Polskich Księży we Francji*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 43 (2010), nr 1, 115–123.
- Konarski S., *Cztery lata w okupowanym Paryżu, 14 VI 1940–25 VIII 1944*, Paryż: Libella 1963.
- Konieczny J., *Pochodzenie i dzieciństwo Sługi Bożego kard. Artura Hlonda*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 33 (2000), 356–365.
- Koziello-Poklewski B., Wrzesiński W., *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919–1939*, Olsztyn: Wydawnictwo Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze” 1990.
- Kraszewski P., *Zagadnienie polsko-francuskiej konwencji z 19 IX 1939 roku*, w: *Problemy dziejów Polonii*, red. M.M. Drozdowski, Warszawa: PWN 1979.
- Mengin H., *Le service social d’aide aux émigrants*, Populatio” nr 1, 1974, 174–179.
- Nir R., *Szkice z dziejów Polonii*, Orchard Lake: Wydawnictwo Centralnego Archiwum Polonii Amerykańskiej 1990.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce: słownik biograficzny*, Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych 2002.
- Noiriel G., *L’histoire de l’immigration en France. Note sur un enjeu*, Actes de la Recherche en Sciences Sociales 1984, vol. 54, 72–76.
- Nowak K.A., *Franciszek Cegiełka*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. IX: A–Z, red. J. Mandziuk, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2006.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa: IW PAX 1983.
- Pachowicz A., *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944*, Toruń: Oficyna Wydawnicza Kucharski 2013.
- Panek B., *Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji*, zeszyt XVII, cz. 1–2: *Księża polscy w duszpasterstwie na terenie Francji południowej 1940–1945*, Paryż: Éditions François-Dominique 1995.
- Pawlak W., *Duchowieństwo polskie a szkolnictwo polonijne we Francji w okresie międzywojennym*, Studia Polonijne 7 (1983), 207–221.
- Ponty J., *La Mission catholique polonaise en France du XIXe au XXIe siècle*, Cahiers de la Méditerranée 2009, nr 78, 75–85.
- Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, t. 2, red. L. Gelberg, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawnictw Naukowych 1958.
- Prokop K.R., *Polscy kardynałowie*, Kraków: Wydawnictwo WAM 2001.
- Skóra W., *Z dziejów duszpasterstwa polskiego we Francji (w ocenie służby konsularnej Drugiej Rzeczypospolitej)*, w: *Z dziejów chrześcijaństwa. Studia, szkice i materiały*, t. 1, red. P. Kurlenda i M. Wołos, Poznań: Wydawnictwo „Rys” 2007.

- Strumph-Wojtkiewicz S., *Gra wojenna*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969.
- Szewe J., *Wojciech Rogaczewski*, w: *Polski słownik biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1988, t. 31/3, z. 130, 386–387.
- Śmigiel K., *August kardynał Hlond*, w: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań: Wydawnictwo WBP 2002.
- Śmigiel K., *Edmund kardynał Dalbor*, w: *Słownik biograficzny arcybiskupów gnieźnieńskich i prymasów Polski*, Poznań: Wydawnictwo WBP 2002.
- Tylus S., *Leksykon polskich pallotynów (1915–2012)*, Ząbki: Apostolicum Wydawnictwo Księży Pallotynów Prowincji Chrystusa Króla 2013.
- Wyrwa T., *Prymas Hlond we Francji w latach 1940–1944*, w: T. Wyrwa, *Krytyczne eseje z historii Polski XX wieku*, Warszawa–Kraków: PWN 2000.
- Wyrwa T., *Watykan a rząd polski w Angers*, w: T. Wyrwa, *Krytyczne eseje z historii Polski XX wieku*, Warszawa–Kraków: PWN 2000.

PASTORAL CARE OF POLES IN FRANCE IN THE YEARS 1939–1944

Summary

The main aim of the article is to present and discuss various aspects of pastoral care for Polish citizens (civil and military) in places where Poles reside in France, i.e. in Polish shelters, work, companies, hospitals during the time of the Welfare Society for Poles in France in the years 1939–1944. In the difficult period of the Second World War, the pastoral care enjoyed by the Polish immigrants in France was of great importance to them. The pastoral care helped to survive this difficult time, united her expatriates, gave them hope to change the situation. The priests working in the Polish community surrounded with their pastoral care all Poles who wanted and needed such a ministry, many of them were arrested and imprisoned for this activity, and some were killed.

Key words: France, Polish immigration in France 1939–1944, pastoral care, the Welfare Society for Poles in France, Polish Red Cross

Nota o Autorce

Anna PACHOWICZ – historyk, doktor habilitowana nauk humanistycznych w zakresie historii, zatrudniona na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Tarnowie. Zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii powszechnej oraz historii Polski XX w., a zwłaszcza II wojny światowej. Autorka m.in. publikacji: *Działalność Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945* (Warszawa 2010), *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944* (Toruń 2013), *Zapomniany żołnierz. Ppłk Stefan Musiałek-Łowicki 1896–1986* (Tarnów 2016).

Kontakt e-mail: apachowicz@interia.eu